

2. Норвежець продемонстрував: у людському світі повинні панувати загально-людські цінності, заради яких слід відмовлятися від класових, партійних, вузько державних, регіональних інтересів, власних амбіцій та пріоритетів;

3. Фундаментом життя будь-якої людини є мораль, побудована на любові, справедливості, визнанні честі та гідності;

4. Людське життя настільки нетривале, що його непотрібно використовувати на боротьбу, на ненависть по відношенню до інших людей;

5. Силу своєї душі потрібно витрачати на самовдосконалення, на працю, на творчість;

6. Сенс життя – не досягнення земної слави, а щедра витрата душевних сил для людства. Найбільш складне завдання життя – знайти самого себе;

7. Заради самотійності власної Батьківщини можна поступитися всіма своїми інтересами.

Обмежимося переліком тільки цих культурних орієнтирів, які надає нам життєва позиція великого гуманіста нашого часу Фрітьофа Нансена. Наприкінці тільки процитуємо його слова: «Чи можливо, щоб культура, яка створила світ такої піднесеної краси, як музика, – культура яка підноситься все вище та вище у своєму блискучому тріумфі, – чи можливо, щоб ця сама культура розвивала таку брутальну жадоу владі, таку гонитву за зовнішнім блиском.

Список літератури: 1. Будур Н. Нансен. Человек и миф. – М.: 2011.; 2. Кублицкий Г. И. Фриьтоф Нансен, его жизнь и необыкновенные приключения. – М.: 1961.; 3. Лауреаты Нобелевской премии : Энциклопедия. – М.: 1992.; 4. Нансен – Хейер Л. Книга об отце. – Л.: 1973.

*Бакуменко О. О.
м. Харків, Україна*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РАМКАХ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.: ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Проблема громадянського суспільства набуває все більшої актуальності на сучасному етапі. У сучасній теорії демократії вважається, що саме місцеве самоврядування, як галузь самореалізації й самоорганізації громадян, є одним з основних елементів громадянського суспільства. Будь-яке суспільство має свої традиції й історичний досвід, вивчення якого дозволяє краще зрозуміти сутність і особливості сучасних форм самореалізації громадян і їхніх асоціацій. У цьому зв'язку вивчення внеску органів місцевого самоврядування Російської імперії є безумовно актуальним для з'ясування особливостей розвитку подібних інститутів і в сучасному українському та російському суспільствах.

Історія органів місцевого самоврядування Російської імперії вивчається давно й успішно. Однак внесок цих інститутів у розвиток громадянського суспільства вивчено усе ще дуже фрагментарно. Лише останнім часом з'являються окремі публікації, в основному, у рамках науково-практичних конференцій, присвячених проблемам самоврядування й демократії [1]. В дослідників немає єдиної точки зору щодо наявності та ступеню розвитку громадянського суспільства в Російській імперії межі ХІХ–ХХ ст. Деякі з вчених, зокрема Манфред Хільдмайер, вказують на динамізм розвитку ринкових відносин, нові міські еліти, сільське, міське, земське самоврядування, розгорнуту публіцистичну актив-

ність громадськості, наявність тенденцій громадянства та парламентаризму, особисте звільнення селян та надання їм можливості виходу з громади – як докази того, що процеси розвитку громадянського суспільства в цей час йшли досить активно [2].

Сам концепт громадянського суспільства є дуже складним і неоднозначним. В сучасних дослідників немає єдиної точки зору щодо категоріальної, та темпоральної детермінації цього поняття. Але, незалежно від окремих акцентів більшість дослідників погоджуються у визначенні сутнісного призначення громадянського суспільства. Його автономна активність спрямована на створення суспільства повноправних громадян і встановлення порядку який гарантує дискурсивний характер урегулювання конфліктів та побудований на ініціативі соціальних груп знизу. Безумовно, громадянське суспільство в Російській імперії, яка було суто авторитарною державою, не могло існувати в повному обсязі. Але ми беремо на себе сміливість стверджувати, що в російському суспільстві цього часу, відбувались різноманітні процеси його формування. Велику роль в формуванні елементів та традицій громадянського суспільства належить на наш погляд органам місцевого і насамперед земського самоврядування. Ми не будемо тут докладно розглядати весь обсяг діяльності земств як фактор формування громадянського суспільства в країні того часу. Відмітимо лише, що безумовною заслугою земств стало привнесення в суспільне життя таких невід'ємних ознак громадянського суспільства як: виборність, всестановість, доступність, економічна ініціатива й незалежність, ініціативність. Але в рамках цієї статті хотілося б розглянути ще одну складову внеску земств в розвиток громадянського суспільства, а саме залучення до сфери громадянської самодіяльності представників різних етносів. Російська імперія була поліетнічною державою. Але до введення земського і міського самоврядування представники громадськості і в тому числі громадськості різних етнічних груп були позбавлені можливості впливати на вирішення суспільних справ. З введенням земського самоврядування така можливість виникла. Розглянемо, яким був етнічний склад самого земства та як це впливало на безпосередню діяльність земств.

Щодо етнічного складу земських службовців, то характеристика його є дещо ускладненою. В особових списках виборних діячів земства далеко не завжди вказувалась етнічна належність. Іноді вона вказувалась необ'єктивно. Наприклад в губерніях Європейської Росії та на території сучасної України більшість гласних, що етнічно належали до українців або білорусів записувались як росіяни. Так, якщо в Чернігівській та Полтавській губерніях біля 85% населення становили українці, відповідно і в земствах співвідношення було таке ж. Але в особових списках навпроти осіб з явно українськими прізвищами часто вказується етнічна належність «великорос». Що було цьому причиною – етнічна несвідомість, чи бюрократизм залишається під питанням. Трохи краще справи обстоять з реєстрацією гласних «іногородців» як їх називали тоді – а саме татар, башкир, чувашів, євреїв тощо. Представники цих етносів були представлені в земстві настільки, наскільки взагалі тій чи іншій губернії був притаманний поліетнічний склад. Так, багато представників неросійського етносу було в Уфимському, Казанському, Таврійському земствах. Особливо строкатий склад земських органів було представлено в кримських повітах. Тут було багато татар, греків, євреїв, вірмен, німців тощо. Так, наприклад, в Сімферопольському уїзді серед представників від сільських громад як правило половина була татари, а половина німці-колоністи [3, т. 4, С. 213]. Певний слід в діяльності цих земств залишили представники таких дворянських татарських родів як мурз Карашайських, беїв Кимтаєвих, Мурзаєвих і т.д. В Ялтинському, Феодосійському повітах представники татарського етносу неодноразово займали керівні посади в управах. Але, відмічає Б. Веселовський, нічим особливим вони себе не проявили.

В Уфимській губернії в ряді повітових земств основне ядро земських робітників складали башкири. Деякі з них, наприклад Ш.Ш. Сиртланов, К.Б. Тевкелов, М.В. Кутлубаєв залишили слід не лише на місцевому, а й на державному рівні, зокрема в діяльності Державної думи [3, т. 4, С. 225]. Проте, Б. Веселовський зауважує, що національні інтереси в їх діяльності не надто проявлялись. В повітах Казанської губернії, відповідно серед гласних було чимало татар, але знову ж таки вони не проявляли особливої активності. Згідно Земського Положення 1864 р. виборчі права були надані євреям, але вони майже не проявляли прагнення до участі в земствах в якості виборного елементу. Виключення становлять Євпаторійське, Феодосійське, Олександрійське, Глухівське та Новгород-Сіверське повітові земства [4]. Здебільшого гласними ставали представники заможної частини єврейства. За Положенням 1890 р. євреї були позбавлені виборчого права і залишили роботу в земстві в якості виборного елементу [3, т. 4, С. 215]. Але представники єврейського етносу зустрічаються в земстві і надалі у якості службовців за наймом – т.зв. «третього елементу». Чимало їх було серед вчителів та лікарів.

Дещо більш принциповим було питання про етнічний склад виборних службовців земства на національних окраїнах. Нагадаємо, що в Вітебській, Волинській, Київській, Мінській, Могілевській та Подольській губерніях земство було введено набагато пізніше ніж в центральних областях. Указ про їх введення був виданий лише 14 березня 1911 р. В цих губерніях, на відміну від центральних, царський уряд приділив особливу увагу процесам виборів в земства так щоб «забезпечити в земському управлінні інтересів російського населення» [5]. Лише в цих губерніях для виборів гласних мешканці поділялись не за становою, а за етнічною ознакою. Виборчий ценз був побудований так, щоб віддати перевагу особам російської національності.

Окремо хотілося б зупинитись на проблемі ставлення земств до національних питань. Зауважимо, що матеріали земських зібрань та доповідей дозволяють відмітити досить низький рівень уваги земців з цього приводу. В усякому разі ми не можемо знайти більш-менш ярих виступів на користь чи проти тих чи інших потреб етносів в земській діяльності за виключенням деяких випадків. Зокрема, аналізуючи діяльність земств півдня Росії зауважимо, що деякий час там досить активно обговорювалось єврейське питання. Це співпало зі спалахом антиєврейських погромів на території Росії загалом. В 1867 р. Єлісаветградське земство клопоталось про заборону євреям скупляти землю в Херсонській губернії [3, т. 4, С. 251]. На ряді засідань Херсонського повітового земства в 1881–1882 рр. чимало уваги було приділено обговоренню питань проживання та господарства представників єврейського етносу на території повіту та губернії. Слід визнати, що більшість висловлювань було не на користь євреїв. Їх звинувачували в неробстві, паразитизмі на російському населенні [6]. На жаль слід визнати, що такі висловлювання не робили честі земським діячам і свідчили по їх упередженість щодо представників єврейського етносу, що загалом було притаманно російському соціуму межі XIX–XX ст. Щодо інших етносів ситуація була дещо кращою. Так, в 1882 г. Херсонське земство клопоталось про дозвіл викладати в початкових школах на місцевій народній (мається на увазі татарську, вірменську та грецьку мови відповідно) мові [3, т. 4, С. 256]. В 1876 р. Таврійське земство постановляє надати іновірським училищам таких саме прав як і іншим школам. І хоча це рішення було опротестоване губернатором, земство настояло на своєму [6, С. 345]. З 1883 р. Бердянське земство видає асигнування на німецькі училища [3, т. 4, С. 264]. Протягом 1880–1881 рр. Спочатку Чернігівське, а потім і Полтавське губернські земства порушили клопотання про дозвіл на викладання в початковій школі на малоросійській (українській) мові. В цілому ставлення прогресивної частки земств до мовного питання базувалась на принципі «кожний громадянин і

кожна етнічна або інша група населення має право говорити, друкувати і навчатись на будь якій мові, яку вона вважає рідною» [7]. Певні елементи піклування про етнічну самосвідомість ми знаходимо в практичній роботі земств щодо збереження та розвитку народних промислів. З цією метою багатьма губернськими та повітовими земствами влаштовувались виставки, ярмарки-продажі продукції промислів. Це сприяло збереженню та розвитку національної ментальності дрібних етносів та привертало увагу до їх проблем. Заслугує уваги також внесок земської статистики у вивчення життя та побуту різних етнічних груп. Матеріали зібрані земськими статистиками поліетнічних губерній привертало увагу до нагальних потреб конкретних етнічних громад і дозволяли земствам мати обґрунтування для допомоги ним в вирішенні господарчих та соціальних питань [8]. В політичному аспекті земства майже не виступали з приводу захисту інтересів того чи іншого етносу. Хоча, ми не можемо заперечувати той факт, що в земствах (зокрема українських) працювали національно свідомі діячі, але в захисті національних інтересів вони якщо й виступали то не від імені земства, а від власного або тієї політичної організації до якої належали. Як правило їх більше цікавило вирішення загальних політичних питань притаманних для ліберальних програм – створення народного представництва на державному рівні, гарантії прав і свобод індивіда тощо. Але сам факт існування земств давав представникам різних етносів дуже важливу з точки зору існування громадянського суспільства можливість. А саме змогу приймати безпосередню участь у вирішенні місцевих справ громади. В земствах поліетнічних губерній росіяни, українці, татари, вірмени, башкири і т.д. звикали разом вирішувати питання соціально-економічного порядку громади, навчались політичній толерантності, позбавлялись комплексу етнічної меншовартості. І хоча набагато більший вплив на діяльність земств здійснював їх соціальний ніж етнічний склад, проте етнічну складову теж не можна зовсім відкидати.

Соціально-політична діяльність земств характеризувалась тим, що в земському ліберальному русі приймали активну участь представники різних етносів. Поступово формувалась загальна ліберальна земська спільнота яка на перший план виносила загальнодемократичні ліберальні цінності – повагу до прав індивіда, парламентаризм, свободу вибору тощо. В надрах як самого земства так і його найбільш активної частки – третього елементу формуються принципи професійного корпоративізму, взаємодопомоги. Наприклад, коли в 1901 р. в Катеринославській губернії відбувся конфлікт між земським статистичним комітетом і управою, внаслідок чого статистики були звільнені, в знак солідарності з ними звільнились зі служби в земствах статистики ряду як українських так і російських губерній [3, т. 3, С. 469].

Поступово в надрах суспільства російської імперії складалась спільнота активних, свідомих громадян – основа будь якого громадянського суспільства. Ми не будемо ідеалізувати земства як найважливіший, або єдиний елемент громадянського суспільства що народжувалось тієї пори. Об'єктивні дослідження як його сучасників [9], так і істориків більш пізнього часу, незаперечно показують, що в земстві велику роль грали класові, станові інтереси. В земствах діяли не лише ліберали, а й представники охоронницьких, консервативних кіл. Весь час над земствами тяжів адміністративний, урядовий контроль. В авторитарній поліцейській державі навряд чи могло бути по іншому. Саме тому земства не змогли реалізувати свій потенціал в повному обсязі. Та все ж таки вони дали змогу найбільш активним представникам суспільства самореалізувати свої громадянські інтереси, стали базою для соціального групоутворення, дали організаційну основу ліберальному руху. В їх діяльності не так багато місця було приділено національним питанням, але, на наш погляд, вони дали представникам різних етносів, на засадах виборності та всестановості, значний шанс впливати на вирішення нагальних проблем

повсякчасного суспільного життя. І в цьому один з важливих аспектів їх вкладу в процесі формування громадянського суспільства.

Список літератури: 1. Див. напр. Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина 19 – начало XX в. / Б. Пиетров-Эннкер. – М.: РОССПЭН, 2007. – 302 с.; Гражданское общество и реформа местного самоуправления в России. Сборник материалов III Российского общественно-научного форума. – СПб.:СПГУ, 2003. – С. 15.; Соборность, земство, демократия // Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной памяти Д. Н. Шипова т. 1. 3–5 декабря 2003 г. – Смоленск:сгпу, 2003. – 184 с. 2. Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина 19 – начало XX в. / Б. Пиетров-Эннкер. – М.: РОССПЭН, 2007. – С. 20. 3. Веселовский Б. Б. История земств за 40 лет. В 4-х т. / Б. Веселовский. – СПб.: тип. О. Н. Поповой, 1909–19011. 4. Русские ведомости. – 1886. – № 204. 5. Именной высочайший указ 14 марта 1911 г. о распространении действия Положения о земских учреждениях на Витебскую, Волынскую, Киевскую, Минскую, Могилевскую и Подольскую губернии. – СПб.,1911. – 12 с. 6. Скалон Ю. В. По земским вопросам / Скалон Ю. В. – М., 1882. – С. 340–341. 7. Политическая история русской эмиграции. 1920–1941: документы и материалы / А. Ф. Киселев. 1999. – С. 418. 8. Велецкий С. Н. Земская статистика. В 2-х т. / Велецкий С. Н. – М., 1899. 9. Див. напр. Веселовский Б. Б. К вопросу о классовых интересах в земстве. / Веселовский Б. – СПб.,1905. 10. Строев Н. Исторический момент / Строев Н. – СПб.,1906. и т.д.

*Васильєва І. Г., Кашаба О. Ю.
м. Харків, Україна*

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

Бурхливі зміни другої половини XX – початку XXI ст. в житті світової спільноти спричинили «розмиття» державних кордонів, посилення міждержавної конкуренції, інформаційно-комунікативних дій та інтересів з боку всіх держав. За цих умов феномен іміджу держави, відомий ще з часів Н. Макіавеллі як «державна маска», набуває нового сенсу та стає стратегічним ресурсом кожної держави. Нині на політичній карті світу справді доволі важко знайти державу, що не цікавилася б тим, який імідж вона має. Адже цілеспрямована політика формування привабливого іміджу держави сприяє захисту її національних інтересів, досягненню зовнішньополітичних цілей і створенню атмосфери підтримки світовою спільнотою її кроків на міжнародній арені.

Отже, актуальність статті обумовлена тим, що політичний імідж держави є важливим як у сфері міжнародних відносин, так і в політичному процесі всередині країни. Імідж держави впливає на процес зовнішньої політики країни, розвиток торгівельно-економічних відносин з іншими державами. Зовнішньополітичний імідж робить вплив на політичні процеси, що протікають у самій державі: негативний образ країни може бути використаний опозиційними силами як один з аргументів у критиці уряду та політики, що ним проводиться.

До проблеми іміджу в сучасному його розумінні у відкритих дослідженнях та літературі почали активно звертатися порівняно недавно: на Заході – з 1960-х років, у країнах колишнього соціалістичного табору стосовно власної політичної практики – з